

УДК 338.242

М.В. Лизун

Тернопільський національний економічний університет

**АНТИКРИЗОВА ПОЛІТИКА:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

У статті досліджується світовий досвід застосування антикризової політики, а також основні заходи, що вживалися в різних країнах світу та Україні для подолання кризових явищ в економіці.

Ключові слова: криза, антикризова політика, антикризове управління, економічний ризик, соціальний захист, інвестиції, інноваційна політика.

В статье исследуется мировой опыт применения антикризисной политики, а также основные мероприятия, которые употреблялись в разных странах мира и Украине для преодоления кризисных явлений в экономике.

Ключевые слова: кризис, антикризисная политика, антикризисное управление, экономический риск, социальная защита, инвестиции, инновационная политика.

In the article the world experience of anti-crisis policy and also main activities which was used in the different countries of the world and in Ukraine for overcoming of the crisis phenomena in an economy are researched.

Keywords: crisis, anti-crisis policy, anti-crisis management, economic risk, social protection, investments, innovative policy.

Глобальні передумови поширення кризових явищ в економіці полягають у сучасному характері розвитку світового господарства, який відзначається зростанням інтеграції національних економік до глобальної економіки, що зумовлює збільшення їх залежності від кон'юнктури міжнародних ринків за умов лібералізації всіх видів економічної активності. Це засвідчила світова фінансова криза, яка розпочалася з іпотечної кризи в США і швидко поширилася на національні економіки країн світу. Оскільки Україна активно інтегрується в світові економічні структури, вона перебуває в зоні ризику поширення криз на національну економіку і потребує вжиття необхідних заходів для попередження і врегулювання такого роду викликів.

Особливості протікання кризових явищ в економіці та заходи антикризової політики розглядаються у роботах таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як А.А. Богданов, Е. Дюркгейм, Д.Т. Жовтун, А.Б. Зверинцев, В.С. Капустін, С.В. Михайлов, В.Л. Романов, Г. Спенсер, В.О. Василенко, А.С. Гальчинський, М.І. Пірен, Г.Г. Почепцов, А.Д. Чернявський.

Метою даного дослідження є визначення напрямків підвищення ефективності антикризових заходів в Україні на основі вивчення світового досвіду ведення антикризової політики.

У сучасній науково-економічній літературі існує велика кількість суперечливих поглядів щодо визначення самого поняття кризи. Криза (від грецького *krisis* – поворотний пункт, рішення) – це різкий крутий перелам, скрутне становище [1]. Криза – це порушення рівноваги в економіці, результатом чого є зниження або зупинка виробництва. Л.О. Лігоненко вважає, що кризовий стан системи є значним та тривалим порушенням рівноваги, та проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції [2]. Особливий акцент на загрозі життєдіяльності системи роблять науковці В.О. Василенко, К.В. Балдин, Є. Коротков, В.С. Зверев, А.В. Рукоусев: «Криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі» [3; 4].

Слід відмітити, що існує велика кількість причин виникнення та розвитку економічних криз, які можна поділити на п'ять груп за сферою суспільних відносин, де вони виникають [5]:

1) економічні – загальний спад виробництва, інфляція, нестабільність фінансової системи, ріст цін на ресурси, зміна кон'юнктури ринку, поширення неплатоспроможності і банкрутства, значна монополізація;

2) соціальні – безробіття, скорочення зарплат працівникам бюджетної сфери, збільшення диференціації доходів населення, кадрова криза, скорочення мінімального рівня заробітної плати, криза політики соціального й медичного страхування; інтелектуальна криза, посилення соціальних конфліктів;

3) політичні – політична нестабільність суспільства, несприятлива зовнішньоекономічна політика держави, розриви економічних зв'язків, втрата ринків збуту, зміна умов експорту й імпорту, недосконалість антимонопольної політики, підприємницької діяльності й інших проявів регулюючої функції держави;

4) демографічні – чисельність, склад населення, рівень добробуту;

5) посилення міжнародної конкуренції у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу.

За сучасних умов головним каналом, який зумовлює стрімке поширення кризових явищ як у межах конкретних географічних регіонів, так і за їх межами, є сукупність фінансових взаємозв'язків між країнами — прямих і опосередкованих міжнародними фінансовими ринками.

З метою подолання негативних явищ в економіці країни розробляють антикризову політику, під якою розуміють генеральний напрям діяльності держави, сукупність принципів, методів, форм організації поведінки, спрямованих на формування механізму управління, спроможного своєчасно реагувати на кон'юнктуру ринку, яка постійно змінюється, з врахуванням стратегії держави.

За своєю сутністю антикризове управління економікою полягає у скоординованій та систематичній діяльності органів державної влади, яка спрямована на аналіз причин виникнення кризи, послаблення негативного впливу кризових явищ на економіку, цілковите усунення даних явищ, а також недопущення їх прояву в майбутньому, і при якій для досягнення поставлених цілей застосовується спеціальний комплекс методів впливу на суспільні відносини.

Антикризове регулювання виконує ряд функцій, до яких відносяться: передкризове регулювання, регулювання в умовах кризи, регулювання процесів виходу із кризи, стабілізація нестійких ситуацій, мінімізація втрат й втрачених можливостей, своєчасне прийняття рішень. Кожна із перелічених функцій має свої особливості, але у своїй сукупності вони характеризують антикризове регулювання в цілому як безперервний процес, що потребує наукового підходу до формування всіх його етапів з огляду на властивості економічної системи та на необхідність забезпечення сталого розвитку економіки.

Варто зазначити, що антикризова політика держави реалізується на трьох рівнях:

- підтримка конкурентноздатності основних галузей економіки;
- попередження й недопущення кризових явищ в економічно- і соціально значимих сферах;
- зменшення негативних наслідків банкрутства підприємств.

Загалом економічна і фінансова статистика показує, що протягом останніх 30 років економіка 17 провідних держав світу відчувала негативний вплив 113 фінансових криз: 37 – у 1980-х, 42 – у 1990-х років, і 34 фінансових кризи, вклю-

чаючи поточну. Кризи фондового ринку склали близько 45% від їх загального числа, кризи в банківській сфері – 38%, валютні кризи – 17% [6, с. 19].

Світова економічна криза 1929–1933 років стала найсильнішою за своїми наслідками для світового господарства: сукупний обсяг промислового виробництва капіталістичного світу скоротився на 46%, виплавка сталі та чавуну зменшилася на 62%, видобуток вугілля — на 31%, зовнішньоторговельний оборот — на 67%, кількість безробітних становила 26 млн. чол. або 1/4 всіх зайнятих, реальні прибутки скоротилися на 58%, вартість цінних паперів на біржах — на 60–75% [7]. Особливостями цієї світової кризи були: тривалий спад виробництва; переплетіння промислової та аграрної кризи; переплетіння кредитної, валютної і фінансової криз; масовість банкрутств малого і великого бізнесу.

Вперше антикризове регулювання на державному рівні проводилося в США під час Великої депресії 1930-х років за наступними напрямками: фінансування й субсидування корпорацій, що опинилися на межі банкрутства; примусове картелювання підприємств; державне регулювання кризового сільського господарства; інвестування в науку та технологічні розробки; організація суспільних робіт і видача допомоги з безробіття.

Великого масштабу набула і сучасна світова криза, що охопила фінансовий і реальний сектор економіки. Оприлюднений в січні 2008 р. звіт Світового банку зафіксував уповільнення росту світової економіки в 2007 р. (+3,6%) порівняно з 2006 р. (+3,9%) [7], а головними причинами цього виступали кредитна криза, подорожчання базових товарів, енергоносіїв та курсовий чинник основних валют. З початку 2009 року в механізмах антикризового регулювання почали переважати заходи щодо державного стимулювання попиту, здійснення політики протекціонізму та зниження податкового навантаження (план Б. Обама, план Г. Брауна).

На економіці Японії також позначилася сучасна світова фінансова криза. В 2008р. темп зростання її ВВП був від'ємним і становив -0,4%. У 2009 р. ситуація загострилася у зв'язку з падінням попиту на японську продукцію на світових ринках. Об'єм виробництва в Японії скоротився на 6,3% у 2009 році, але вже в 2010 – піднявся на 3,9%. В січні 2009 р. уряд Японії почав реалізувати програму вартістю 16,7 млрд. дол., спрямовану на викуп акцій компаній, що перебувають у скрутному стані в умовах економічної кризи [7]. Крім того, Центробанк Японії купує борги компаній, щоб дати їм доступ до ліквідності. Уряд також розширив можливості кредитування приватного бізнесу. Основними напрямками антикризової програми були:

- зменшення відсоткової ставки рефінансування Центральним Банком;
- сприяння реструктуризації іпотечних кредитів;
- викуп акцій фінансових установ державою;
- збільшення державної частки в статутному капіталі деяких галузевих фінансових установ, які спеціалізуються, головним чином, на підтримці сільського господарства та експортних операцій;
- зниження податку на прибуток підприємств та виплат на соціальне страхування працівників;
- надання розстрочки податкової заборгованості;
- пільгове оподаткування інвестицій підприємств у навчання персоналу та наукові розробки;
- запровадження виплати працівникам, які перебувають у вимушених відпустках;
- розвиток торгівельного фінансування.

Світова фінансова криза, що розпочалась у 2007 році позначилася і на економіці країн ЄС. Вона розбалансувала фінанси європейської банківської системи, яка була на межі кризи. Крім того, підвищення базової ставки ЄЦБ ще більш укріплювало євро. Внаслідок цього почав зростати імпорт до ЄС з країн, валюти яких так чи інакше прив'язані до долара США, а це більша частина країн світу. Так, зовнішня торгівля Європи з грудня 2007 р. стала «дефіцитною». Економічний розвиток Європи в 2007 р. уповільнився (+2,6% ВВП) порівняно з 2006 р. (+2,9%) [8].

Для протистояння кризовим явищам Європейський Союз вжив низку заходів, що свідчать про застосування специфічної антикризової політики:

1. Реформування фінансової системи. Європа повинна мати поділений фінансовий ринок, основна функція – надання іпотечних кредитів, пенсій і позик.

2. Підтримка пріоритетних галузей економіки. В основному це спільні зусилля щодо надання інвестицій відкритим ринкам на довгострокові цілі. ЄС виділив приблизно 400 млрд.євро, що становить 3,3% свого валового внутрішнього продукту з метою стимулювання активності і підтримки громадян.

3. Збереження прийнятної рівня зайнятості. Основні пріоритети – мобільність (вільно пересуватися по країнах-членах ЄС), залучення інвестицій, збільшення середнього віку працівників, заходи щодо підвищення споживчого попиту і заохочення великих інвестицій в інфраструктуру – 1,8 млрд.євро, призначених для соціального фонду та підтримки працівників [8].

4. Сприяння відновленню глобальної економіки. Необхідність державних витрат і стимулювання економіки, що передбачає посилення правил і суворіший нагляд за фінансовою індустрією.

Зазначимо, що на зустрічі G20 основною метою міжнародних фінансових інститутів визначено моніторинг економічних ризиків. При цьому виділено 400 млрд. євро на підтримку економіки в країнах-членах ЄС та збільшено допомогу країнам, які розвиваються, і тим, що найбільше постраждали від глобальної кризи (800 млрд.євро) [9].

Для підвищення ефективності антикризової політики та для попередження таких ситуацій необхідно застосовувати такі заходи, як:

- покращення регулювання, функціонування й прозорості фінансових і сировинних ринків;
- дотримання національними органами нових міжнародних стандартів, які приймаються в сфері регулювання, торгівлі;
- подальше удосконалення регулювання ринку цінних паперів й строкових інструментів;
- зниження асиметричності у рівні економічного розвитку між розвинутими країнами та рештою країн світу.

За оцінками міжнародних експертів, Україна відноситься до категорії країн світу, які виявилися найбільш вразливими до впливу глобальної кризи. На відміну від розвинутих країн і навіть країн, що розвиваються, криза набула в Україні обвального характеру, і падіння економіки було досить глибоким.

Країни, що розвиваються, в тому числі й Україна, зважаючи на менший ступінь розвитку національних фінансових систем і слабку інтеграцію у світову фінансову систему, були втягнуті в глобальну кризу набагато пізніше, ніж розвинуті країни. Перші два місяці (жовтень-листопад 2008 р.) стали для української економіки періодом, на який припав основний кризовий удар:

- відбулося катастрофічне падіння виробництва (обсяг промислового виробництва у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року знизився на 24,1%) [10];

- кількість зареєстрованих безробітних зросла на 24,4% (на 125,3 тис. осіб);
- заборгованість з виплати заробітної плати працівникам збільшилася в 1,5 рази (на 348,4 тис. грн.) [11, с. 43–45].

Україна зазнала значного впливу кризи в основному через велику експортно-орієнтованість своєї економіки. Саме ці галузі найбільше постраждали через кризу (машинобудування, хімічна промисловість, металургія). Були вжиті антикризові заходи в різних секторах економіки, а саме в банківській, реальній та соціальній сфері.

Світова практика свідчить, що підтримка банківського сектору в країнах, які підпали під дію кризи, посіла головне місце в національних антикризових програмах. Так само і в Україні оздоровлення банківського сектору зайняло значне місце серед антикризових заходів. У 2008–2009 рр. в Україні витрати на рефінансування та рекапіталізацію банків досягли близько 20% від ВВП [10].

Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє виокремити низку інструментів для підвищення ефективності антикризової політики Україні в різних напрямках і сферах.

1. В кредитній сфері: збільшення кредитування економіки банками розвитку; зміцнення і розширення державних кредитних гарантій і фінансування з боку державних фінансових установ; збільшення статутного капіталу державних банків; придбання комерційних цінних паперів, випущених компаніями з метою послаблення жорсткості умов фінансування.

2. В сфері малого та середнього бізнесу: субсидування процентної ставки за комерційними кредитами для малих і середніх підприємств та домогосподарств; звільнення підприємств від сплати певної частки відрахувань до бюджету при прийнятті на роботу нових працівників та поступове збільшення таких відрахувань в наступні періоди; створення спеціальних фондів, які надаватимуть кредити для малого та середнього бізнесу; розширення кредитних ліній, що надаються державними фінансовими установами; спрощення процедури отримання кредитів [11].

3. В сфері інвестицій та інновацій: надання інвестиційних податкових пільг на придбання нових матеріальних активів та на капітальні інвестиції; пряме державне фінансування перспективних проектів; залучення прямих інвестицій шляхом створення спільних фондів із зарубіжними партнерами; збільшення асигнувань на реконструкцію будівель з метою поліпшення їхньої енергетичної ефективності; інвестиції на наукові дослідження та розробки; інвестиції в поновлювані джерела енергії.

4. Для підтримки галузей економіки: підвищення субсидій для фермерських господарств, збільшення обсягів державних закупівель продовольства у фермерів; розширення обсягу і спектру державних інтервенцій на сільгосппродукцію за фіксованими закупівельними цінами.

Провідні країни світу забезпечують протистояння зовнішнім чинникам та сталий розвиток економіки з використанням накопиченого світового досвіду реалізації зовнішньої та внутрішньої інноваційної політики на засадах взаємодії державних, наукових і бізнесових структур, а також переваг міжнародного науково-технічного співробітництва. Країни з динамічним розвитком науки і технологій та ефективним механізмом комерціалізації їх результатів подовжують тривалість періоду економічних експансій відносно економічних рецесій. Технологічний розвиток країн є важливим елементом формування стабільної та високорозвиненої економіки. Країни, які витрачають значні кошти на розвиток технологій та інновацій, мають можливість користуватися рядом переваг, до яких відносять: досягнення високого рівня

продуктивності праці; вміння оперативно діагностувати та ефективно реагувати на коливання ринкової кон'юнктури за допомогою застосування широкого інструментарію антикризової політики; формування запасу технологічної міцності держав для нейтралізації негативних наслідків циклічності. Україні варто використати досвід найближчих сусідів – країн ЄС і розпочати активну політику інвестування в інноваційний розвиток держави. Це створить передумови для прискореного розвитку України навіть у найжорсткіших умовах глобалізму.

Отже, при веденні антикризової політики, Україні слід звертатися до міжнародного досвіду та запозичити заходи, які сприяли виведенню економік провідних країн з кризового стану. Важливо притримуватися визначеного механізму антикризових заходів, який дасть можливість не лише вчасно реагувати на кризові явища, а й попереджати їх розвиток.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Большой энциклопедический словарь: в 2-х т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – Сов. энциклопедия, 1991. – Т.1. – 863 с.
2. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л.О. Лігоненко. – К.: Наукова думка, 2000. – 390 с.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / В.О. Василенко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 507 с.
4. Балдин К.В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень: учеб. пособие / К.В. Балдин, В.С. Зверев, А.В. Рукосуев. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашко и Ко», 2007. – 280 с.
5. Татарников Е.А. Антикризисное управление: учеб. пособие. / Е.А. Татарников. – М.: РИОР, 2005. – 95 с.
6. Vasiliev V.S., Rogovskiy E.A. World Financial Crisis. Phase 2 (Recession). USA-Canada. Economy, politics, culture, 2009, №3, p.24 (russ.), Wittmann W. Finanzkrisen. Woher sie kommen, wohin sie fuehren, wie sie zu vermeiden sind. – Zuerich, 2009. – S.18–25.
7. Дані МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imf.org
8. Дані Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
9. EU tackles social dimension of economic crisis [Electronic resource]: official web-site. EU. – 2009. – Access mode: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=736>
10. Дані Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
11. Верховодова Л. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики. – Інформаційний бюлетень. Центр економічного розвитку / Л. Верховодова, К. Агеєва, Д. Згортюк. – К., 2009. – С. 58–62.

Надійшла до редколегії 11.05.2011